

ALEXANDRU CERNEA¹, ROMÂNIA

Cuvinte - cheie: hermeneutică, fenomenologie, sinele, limbaj, problematica răului.

Conceptul de hermeneutică în gândirea lui Paul Ricoeur

Rezumat

În contextul unei lumi pline de sens și semnificație, hermeneutica este o disciplină de care este mare nevoie pentru o înțelegere clară și obiectivă. Sunt o multitudine de autori care au activat în spectrul acestei discipline, precum: Hans-Georg Gadamer, Friederich Schleiermacher, Moises Silva și Walter C. Kaiser Jr, chiar și Mircea Eliade cu o expertiză comprehensivă în interiorul filosofiei, religiei etc. Paradigma hermeneuticii moderne este fără îndoială influențată de activitatea extrem de valoroasă a filosofului și profesorului Paul Ricoeur. Amprenta pe care o pune asupra domeniului mai sus amintit este covârșitoare, mai ales când se aduce în discuție textul, care se distanțează în mod evident de scriere și discurs.

¹ Profesor de științe socio-umane, Baia Sprie.

Keywords: hermeneutics, phenomenology, self, language, the problem of evil.

The Concept of Hermeneutics in Paul Ricoeur's Philosophy

Summary

In a world filled with meanings and significance, hermeneutics is a discipline that is essential for a clear and objective understanding. There is a multitude of authors who have been active in the spectrum of this discipline, such as Hans-Georg Gadamer, Friederich Schleiermacher, Moises Silva, and Walter C. Kaiser Jr, even Mircea Eliade, with comprehensive expertise within the philosophy of religion, etc. The valuable work of the philosopher and professor Paul Ricoeur undoubtedly impacts the paradigm of modern hermeneutics. Its impact on the field mentioned above is overwhelming, regarding the text, which distances itself from writing and speech.

Conceptul de hermeneutică în gândirea lui Paul Ricoeur

Precursor al școlii fenomenologice marcate de Martin Heidegger și Edmund Husserl, Paul Ricoeur se situează pe filonul de gândiri europene prin care sintetizează calapodul rațiunii franceze, dar și metodologia prototipului conceptual anglo-american. A trăit între 1913 și 2005, fiind unul dintre reprezentanții de marcă ai modernității. A predat la multe universități din Franța (Strasbourg, Sorbona, Nanterre) și din America de Nord (Montreal, Yale, Chicago). A depus un efort imens în spectrul cercetării academice inspirându-se din personajele marcante ale gândirii franceze. Domeniul principal de care se ocupă Paul Ricoeur, în interiorul filosofiei este cel al hermeneuticii (având o contribuție enormă în acest domeniu), abordând astfel elemente ca limbajul, literatura, religia și fenomenele sociale.² Paul Ricoeur este o figură marcantă și din prisma aducerii în interiorul filosofiei, dar și a unor teme teologice, precum: apariția răului în lume și explicarea mecanismelor de funcționare ale acestuia, o suită de explicații pertinente din punct de vedere lingvistic, dar și al traducerii unor cuvinte cu semnificație teologică majoră, funcțiile religiei și ale creației, înțelesul creștinismului etc. Activitatea publicistică a fost una prosperă. În rândurile care urmează, sunt date câteva exemple în acest sens.

Se pot enumera lucrările de marcă, precum: *Time and narrative* (1983), *Memoria, istoria, uitarea* (2000); *Conflictul interpretărilor. Eseuri de hermeneutică* (1969), *Despre interpretare* (1965); *Cum să înțelegem Biblia* (1998), *Regula Metaforei* (1975), *De la text la acțiune* (1989), *History and Truth* (1955), *Răul* (1986); *The symbolism of evil* (1967); *Fallible man* (1965); *Critique and conviction* (1995); *Lecture on Ideology and Utopia* (1986), *La școala fenomenologiei* (1998); *Eseuri de hermeneutică* (1986), *Libertate și natură: voluntar și involuntar* Paul Ricoeur (1950), *Freud și filosofia: un eseu de interpretare* Paul Ricoeur (1965), *Teoria interpretării: discurs și surplusul de semnificație* (1976), *Eseuri de interpretare biblică* Paul Ricoeur (1980), *Hermeneutica și științele umane : Eseuri despre limbaj, acțiune și interpretare* Paul Ricoeur (1981), *Prelegeri I: Autour du politique* (1991), *Prelegeri II: La Contrée des philosophes* (1992), *Prelegeri III: Aux frontières de la philosophie* (1994), *Cursul recunoașterii* (2005), *Reflecții asupra Justului* (2007), *Living Up to Death* (2009), *Sinele ca un altul* (1990), *Philosophy ehtics & politics, Oneself as Another* (1990), *Hermeneutics* etc.

Hermeneutica în dimensiunile filosofice și teologice

În demersul de a înțelege metoda de gândire a lui Paul Ricoeur, trebuie subliniat faptul că, acesta nu își propune în mod explicit să facă din hermeneutică un sistem de gândire articulat. Sunt o serie de teme care sunt abordate mai mult sau mai puțin reducător. În panoplia de subiecte abordate sunt evidențiate subiecte ca: a. Hermeneutica

² Paul Ricoeur, *Eseuri de hermeneutică*, (București: Humanitas, 2005), 3.

privită prin unghiul etimologiei, a traducerii și interpretării, unde se dezvoltă perspectiva despre înțelegerea Numelui lui Dumnezeu; b. Înțelegerea și descoperirea sinelui în context hermeneutic; c. Fenomenologia ca punct de plecare și ca bază a înțelegerii hermeneutice; d. Problematika răului văzut prin lupa teologiei. Aceste abordări principale vor fi luate pe rând pentru a înțelege minimal modul de abordare al filosofului Paul Ricoeur.

Hermeneutica între traducere și interpretare

În următoarele rânduri, voi sublinia câteva teme în interiorul operei lui Paul Ricoeur. Acest demers este unul sumar și descriptiv, fără a avea pretenția de a înțelege hermeneutica în sens plenar. De aceea, hermeneutica poate fi privită dintr-o perspectivă etimologică, unde Ricoeur rupe în două axioma hermeneuticii (și așa fragmentară), după cum urmează: „1. Practica traducerii sub toate formele ei – ca o bază empirică a științei contemporane a translatării; 2. Propune o interpretare proprie în calitate de obiect al unei reflecții teoretice ce a devenit centrală în filosofia contemporană”.³ Privind dintr-o altă perspectivă, actul interpretării se poate face prin simpla traducere a unui cuvânt sau text. În această ecuație, etimologia cuvântului-traducere-interpretare, cheia este limbajul. Limbajul este fără echivoc o fereastră a sensului spre înțeles. Ricoeur accentuează aspectul traducerii prin experiența proprie (cu siguranță chestiunea este văzută prin prisma pozitivismului logic), adică realitatea este intermediată de experiența proprie, apoi este subliniat tandemul dintre limbă și limbaj ca axiomă a înțelegerii legitime. Modernitatea este captivă traducerii și interpretării, datorită multitudinii de texte care aveau să fie traduse. Ricoeur înțelege acest element ca fiind autonomia modernității în raport cu anticii.⁴

Traducerea ca punct solitar în explicarea și înțelegerea sensului autentic produce încordare. Această încordare este evidențiată de simplul fapt că indivizii sunt plurali în materie de limbaj.⁵ Acest lucru este observabil, de exemplu, în traducerea unui text dintr-o limbă în alta, de unde se deduce uneori o lipsă de consens în înțelegere (Ricoeur subliniază acest aspect în traducerea Bibliei și asentimentul legat de evenimentul Turnul Babel), dar și natura îndoielnică a interpretării textului tradus. Sunt remarcăți următorii pași în procesul hermeneutic: agresiunea, apoi actul de incursiune și extracție și în cele din urmă încorporarea înțelesului în cultura în care sunt eu. Toate aceste argumente prezintă ideea unui război în determinarea înțelesului corect. Procesul este descris și într-o altă paradigmă, și anume, de personajul care scrie textul și de persoana care citește acel text. În rândurile care urmează, îmi propun să dezvolt un exemplu din teologie pe care îl folosește Paul Ricoeur, pentru a înțelege mai exact un text sau anumite texte dintr-un pasaj. În acest context, trebuie făcută precizarea că (acest aspect este observat de Silva și Kaiser) este o diferență între textul vorbit și cel scris. Primul subliniază înțelesul discursului vorbit

³ Paul Ricoeur, *Despre traducere* (Iași: Editura Polirom, 2005), 135-136.

⁴ Ricoeur, *Despre traducere*, 144.

⁵ Ricoeur, *Despre traducere*, 145.

înțelesul se suprapune cu intenția autorului, dar nu se potrivesc când se are în vedere intenția vorbitorului. Însă, când se are de-a face cu textul scris intenția autorului nu mai coincide cu intenția textului. Prin urmare, textul are o mai mare valoare decât intenția primă pe care a avut-o atunci când autorul a scris textul.⁶

În interiorul înțelegerii și interpretării Bibliei, Ricoeur propune în primul rând, un sistem referențial cu adnotări scurte cu privire la Numele lui Dumnezeu, cu precădere înțelegerea tetragramei YHWH care are în vedere o înțelegere ontologică prin grecescul *einai*.⁷ Cu privire la domeniul ontologic, Ricoeur face referire la termenul Ființă prin corespondența Revelației mozaice cu filosofia grecească. Ținta sa este înțelegerea acestei relații, este înțelegerea credinței fără a uni cele două ipostaze într-un tot unitar.

Un alt punct de vedere exprimat de Ricoeur este explicarea conceptului de Dumnezeu ca Ființă, dar prin lentilele lui Augustin și Pseudo-Dionisie, accentul cade pe explicarea versetului din Exodul 3:14, unde Dumnezeu se descoperă în mod direct și inteligibil. Sunt două fronturi de lucru: 1. Niciunul dintre gânditorii menționați nu au pus sub semnul întrebării exprimarea autenticității vorbirii lui Dumnezeu din Exod 3:14; 2. Părinții scolastici sunt întru totul de acord în susținerea ipotezei că Dumnezeu și-ar fi descoperit Ființa în mod plenar omului.⁸ Desigur, aceste aspecte lasă loc de interpretări la ce se poate cunoaște despre atributele lui Dumnezeu. De aici se pot prezuma două căi de cunoaștere a lui Dumnezeu și implicit a Ființei sale în mod ontologic, precum: calea apofatică și calea analogică (în altă ordine de idei se poate vorbi despre teologie apofatică și teologie catafatică). Întreg spectrul patristic și scolastic va exploata la maxim frontul cunoașterii și înțelegerii Dumnezeirii prin intermediul celor două căi. Augustin îl înțelege pe Dumnezeu ca fiind: imuabil, există prin sine Însuși, este veșnic și necorporal. Ceea ce face deosebire între Augustin și Dionisie este tocmai procesul hermeneutic. Pe aceștia îi despart elemente ca: „epoca, locul, limba, genul literar”.⁹ Dionisie dezvoltă un alt sistem de gândire și percepție despre Dumnezeu. Acesta îl înțelege pe Dumnezeu prin concepția ierarhică despre Dumnezeu (unde se aseamănă cu Augustin), analogiile cu negațiile sale care explică imanența divinității, cunoașterea insuficientă a lui Dumnezeu (se aseamănă oarecum cu concepția lui Plotin despre Unu).

Înțelegerea fenomenologiei ca punct de plecare

Subliniind caracteristicile de mai sus, Paul Ricoeur nu face altceva decât să explice prin prisma Bibliei Dumnezeirea, dar din perspectivă ontologică. Aspectul ontologic este preluat din școala fenomenologică patronată de doi maeștri eminenți care au dat naștere

⁶ Moises Silva și Walter C. Kaiser Jr., *Introducere în hermeneutică: în căutarea înțelesului* (Cluj-Napoca: Logos, 2006), 266.

⁷ Paul Ricoeur, *Cum să înțelegem Biblia* (Iași: Polirom, 2002), 293-295.

⁸ Ricoeur, *Cum să înțelegem Biblia*, 298.

⁹ Ricoeur, *Cum să înțelegem Biblia*, 300-303.

conceptului de fenomenologie, adică Edmund Husserl și Martin Heidegger. Subliniind acest front de lucru al celor doi fenomenologi, Ricoeur evidențiază tradiția fenomenologică în raport cu conflictul ontologic, tradiție aflată la finalul existenței ei.

Încă de la început, fenomenologia nu este decât o metodă care, de altfel, sfârșește prin a fi abandonată, așa cum pare în ultimele scrieri ale lui Heidegger; dacă omul nu este stăpânul ființării – adică legislatorul fenomenelor – ci păstorul ființei, fenomenologia pare a avea legătură, în ultimă instanță, cu acest primat obținut cu forța al subiectivității care, încă de la Socrate, ar ataca și ar disimula primatul autentic al ființei. Fenomenologia, care s-ar dori măsură a ontologiei, ar participa la această mare uitare a ființei care caracterizează filosofia occidentală.¹⁰

Conceptualizând termenul de fenomenologie, Ricoeur îl înțelege într-o cheie cel puțin duală prezentând următoarele ramificații: în primul rând prin fenomenologie se poate înțelege semnificația ontologică a fenomenului după posibilitatea de a fi într-un anumit punct sau loc, în al doilea rând prin corespondența probabilă la existență absolută, originea lucrurilor, a ideilor, a valorilor sau persoanelor.¹¹ Se mai pot identifica și alte direcții, precum fenomenologia de tip kantian, unde obiectul de studiu este obiectivismul și unitatea dintre *a priori* și *a posteriori* ca funcționalitate a simțurilor. Un alt tip de fenomenologie din care se inspiră Ricoeur, este fenomenologia spiritului, prin care Hegel abordează metodic cercetarea gnoseologică.

Problematica sinelui în raport cu alteritatea

Demersul prin care Paul Ricoeur își explică perspectiva asupra sinelui este întâlnit în cele 10 stadii. Acestea sunt disparate și se ocupă cu părți ca morfologia, formele de discurs, etica și ontologia. Sfera cea mai pregnantă dincolo de cea a ipseității (acest termen este văzut și înțeles ca parte de vorbire) este spațiul dintre mine și celălalt. Scopurile în înțelegerea eticii și implicit a moralității umane, în opinia lui Ricoeur, sunt: tinderea spre o viață demnă sau bună (chestiune preluată de la Aristotel) obținută prin dezvoltarea virtuților, apoi face referire la praxis prin sintagma „etaloane de excelență”¹² (expresia îi aparține lui Alasdair MacIntyre), unde binele este strâns legat de evaluarea caracterului prin datoria în ați practica meseria (argumentul seamănă cu imperativul categoric al lui Kant). Pe de o parte, apelul de a fi o ființă cu un comportament onest este adresat rațiunii. Pe de cealaltă parte, este subliniată ideea suferinței sau a empatiei. Empatia este activată de atributul acțiunii. Suferința nu este descrisă doar prin actul durerii trupești sau mentale, ci mai degrabă în puterea de a dăruii simpatia și compasiunea cu celălalt. Interlocutorul este în ipostaza de a primi, deoarece se află în ipostaza de a nu putea acționa. În această stare se are de-a face cu inegalitatea ca sursă.¹³

¹⁰ Paul Ricoeur, *La școală fenomenologiei* (București: Humanitas, 2007), 167.

¹¹ Ricoeur, *La școală fenomenologiei*, 164.

¹² Paul Ricoeur, *Sinele ca un altul* (București: Editura Spandugino, 2020), 229.

O altă sferă întâlnită în gândirea lui Paul Ricoeur este relația eticului cu politicul (aici se are în vedere binele comunității). Această relație este înțeleasă în termenii organizării statului prin ochii liberalismului. În liberalism îi sunt garantate individului drepturi existențiale prin care acesta se poate dezvolta în mod armonios. Statul nu este înțeles ca artificiu sau ca un tiran în relația cu cetățenii, ci mai degrabă prin dominația statului de drept, adică egalitate în fața legii, apoi egalitate de șanse și eliminarea tratamentului preferențial și discriminatoriu. Ricoeur face o descriere plină de sens cu privire la cele remarcate mai sus, spunând că:

Toate aceste criterii constituie latura rezonabilă a statului: avem de a face cu un stat de drept ale cărui guverne respectă anumite reguli legale care îi limitează arbitrariul. Dacă urmăm doar această linie de gândire, funcția rezonabilă a statului rezidă în cele din urmă în a concilia două raționalități: raționalul tehnico-economic și rezonabilul acumulat de istoria moravurilor. Statul este atunci sinteza raționalului și istoricului, a eficacității și dreptății. Virtutea sa este prudența, în sensul grecesc și medieval al termenului; înțelegem prin aceasta că virtutea sa este aceea de a realiza o unitate între criteriul calculului eficace și criteriul tradițiilor vii care conferă comunității caracterul de organism particular, care vizează independența și durată. Să mai spunem că această raționalitate conferă statului modern o sarcină de educator (prin școală, universitate, cultură, medii etc).¹⁴

Relația mutuală dintre tandemul celor două entități, adică statul și comunitatea este mediată de intenționalitatea și utilitatea fiecărei părți. Relația mediană dintre cele două este înțeleasă și prin accentul dat de deontologie, virtute și consecințialism.

Problematica răului în paradigma teologiei

În explicitarea problemei răului, Paul Ricoeur pleacă de la premisa că în natura omului există păcatul originar. Acesta constituie principala sursă pentru tot răul petrecut în lume. Din perspectiva polemicii și apologeticii păcatul originar nu există intrinsec, deoarece principala pornire o are din om. Această refulare a răului se datorează libertății cu care a fost înzestrat omul.¹⁵ Răul nu este un element care apare o dată cu omul, ci dimpotrivă, acesta intră în lume și invadează spațiul interuman afectând în mod iremediabil relațiile. Centrul focal al ființei umane în care se găsește păcatul este reprezentat de voință. Remediu văzut de Ricoeur pentru rezolvarea problemei răului este regenerarea din temelii a ființei umane prin actul credinței.

Istoria naturii umane este uniliniară, deoarece culpabilitatea omului este prezentă pretutindeni. Acest lucru este datorat în mare măsură păcatului luciferic, adică mândria. În jurul acestei stări ereditare este dezvoltată triada: orgoliul, ura și frica. Prin prisma aceasta

¹³ Ricoeur, *Sinele ca un altul* 246-247.

¹⁴ Ricoeur, *Eseuri de hermeneutică*, 293-294.

¹⁵ Paul Ricoeur, *Conflictul interpretărilor. Eseuri de hermeneutică* (Cluj: Echinoc, 1999), 249.

se înțelege și se explică evoluția popoarelor.¹⁶ Popoarele au în conștiința lor ideea de păcat. Această idee este înțeleasă printr-o altă triadă văzută tot în sens axiomatic, adică ridicare-cădere-pedeapsă.

Dincolo de înțelesul strict teologic al termenului rău, se poate discuta și despre relația modernității în lumina conceptului de teodicee. Este subliniat efortul de a lega, chiar în mod reducăționist, existența umană de progresul ei în ciuda vicisitudinilor și a falimentului (se pot menționa războaiele, lagărele de concentrare etc). Ricoeur sublinia acest aspect spunând că „eșecul tuturor teodiceelor și al tuturor sistemelor ce înfruntă răul aduce mărturie despre eșecul cunoașterii absolute în sens hegelian... simbolurile răului în care citim eșecul existenței noastre, arată și eșecul sistemelor de gândire care vor să înghită simbolurile într-o cunoaștere absolută”.¹⁷ În toată această simbolică a răului este pusă la îndoială reflexia absolutismului. Bineînțeles, în filosofie nu se poate lua în calcul existența absolutului, deci nici a mântuirii și nici a răului. Toate acestea sunt adevăruri relative mitologizate și sunt explicate prin intermediul culturii și a limbii.

Pedepsirea răului, imagini din Biserica Sf. Iosif Mărturisitorul, Baia Mare;
foto: Felician SĂTEANU

¹⁶ Paul Ricoeur, *Istorie și adevăr* (București: Editura Anastasia, 1996), 104.

¹⁷ Ricoeur, *Conflictul interpretărilor. Eseuri de hermeneutică*, 304.

Evaluarea critică

Din punct de vedere dialectic, perspectiva lui Paul Ricoeur se dovedește inconsecventă din cauza lipsei de sistem (deși în tinerețe acesta și-a propus o filosofie sistematizată). Influența hermeneutică îl plasează pe Ricoeur, mai degrabă, în eșichierul tranzitoriu al hermeneuticii simbolice, care rămâne un mister, în favoarea hermeneuticii textuale care reprezintă domeniul principal de chestionare.

O altă critică poate fi constituită de relativizarea adevărului, mântuirii, existenței răului, astfel toate funcționează sub imperiul simbolismului și mitologizării. În altă ordine de idei, acesta lucrează și cu metamorfoze în interpretare, care nu fac altceva decât să fluidizeze înțelegerea absolutului.

Un element problematic în cercetarea și cunoașterea profunzimii hermeneuticii lui Paul Ricoeur, este diversitatea. Scrierile sale provoacă sensuri echivoce și se cere mereu a fi descoperite. În opinia lui Bobb Cătălin, (autorul menționat și-a scris teza de doctorat pe tema Hermeneutica și problema răului în filosofia lui Paul Ricoeur) teoria hermeneutică care stă la fundația gândirii lui Ricoeur este folosirea din exces a scrierilor sale specializate în interiorul actului hermeneutic. Acest act îngreunează acuratețea înțelegerii clare a unui text. Spre exemplu, lucrările care pun la îndoială inteligibilitatea lui Ricoeur: „Conflictul Interpretărilor și De la text la acțiune”.¹⁸ Aceste texte sunt alcătuite din eseuri care sunt dispersate în toată opera sa. Este greu de identificat o lucrare bloc în care să fie tratată chestiunea hermeneuticii ca un tot unitar. Citind opera sa, cititorul va merge în mod axiomatic în mai multe direcții, precum cea psihologic-psihanalistă, lingvistică, semiotică, teologică și filosofică.

În cele din urmă, Ricoeur înțelege hermeneutica prin actul dialectic promovat de interlocutor prin interogație față de discurs, unde se distanțează de Gadamer (textul poate fi și searbăd prin lipsa sa de fertilitate) și Dilthey (considera că se poate înțelege intenția autorului prin obiectivitate). Acest demers este cât se poate de actual, deoarece caracterul textului este adus la viață de discursul oral (chiar dacă textul este vechi acesta este actualizat prin vorbire), desigur prin verbalizare.

¹⁸ Vasile Cătălin Bobb, *Hermeneutica și problematica răului în filosofia lui Paul Ricoeur* (Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2015), 22-23.

Bibliografie

- Bobb Vasile, Cătălin.** *Hermeneutica și problematica răului în filosofia lui Paul Ricoeur.* Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2015.
- Ricoeur, Paul.** *Cum să înțelegem Biblia.* Iași: Polirom, 2002.
- Ricoeur, Paul.** *Conflictul interpretărilor. Eseuri de hermeneutică.* Cluj: Echinoux, 1999.
- Ricoeur, Paul.** *Despre traducere.* Iași: Editura Polirom, 2005.
- Ricoeur, Paul.** *Eseuri de hermeneutică.* București: Humanitas, 2005.
- Ricoeur, Paul.** *Istorie și adevăr.* București: Editura Anastasia, 1996.
- Ricoeur, Paul.** *La școala fenomenologiei.* București: Humanitas, 2007.
- Ricoeur, Paul.** *Sinele ca un altul.* București: Editura Spandugino, 2020.
- Silva, Moises și Walter C. Kaiser Jr.,** *Introducere în hermeneutică: în căutarea înțelesului.* Cluj-Napoca: Logos, 2006.